

Вступ

Нація – це найвища форма організації суспільства, яку дотепер виробило людство на шляху поступу. Саме в нації, передусім державній, створюються умови для повного розкриття життєвих сил і можливостей окремої людини. Чи можна уявити собі, наприклад, Данте, Леонардо да Вінчі, Гарібальді, Верді без італійської нації чи італійську націю без них?

Нація, як і будь-яка інша спільнота людей, не може ні сформуватись, ні існувати без спілкування її членів, без збереження ними історичної пам'яті, надбань духовності, самоусвідомлення, без ідентифікації – відчуття приналежності до цієї спільноти. Універсальним засобом здійснення всього цього є мова. Вона забезпечує єдність, функціонування і розвиток національного організму в просторовому та часовому вимірах.

Мовні проблеми є актуальними в будь-якому суспільстві. Особливо гостро вони відчуються в поліетнічних утвореннях, де переплітаються з економічними, соціально-політичними, національними, релігійно-конфесійними інтересами націй, народностей, племен, етнічних груп.

XIX-XXI століття – доба великого пробудження і самоусвідомлення народів. Новітня історія свідчить, що фундаментальні, доленосні проблеми свободи, не-

залежності, суверенітету, прав людини не можуть бути розв'язані без уладнання мовних питань. Що більше, саме з боротьби за мову починається боротьба народів за свої права.

Ось уже третє століття відбувається свідомо боротьба за мову в Україні. Протягом цих століть мало коли світило лагідне сонце і йшли благодатні дощі над нашою мовною нивою. Не завжди було на ній багато трудівників, а ті, що були, не завше працювали ревно. Не дивина, що густо поросла вона бур'янами, що не всі її ділянки зеленіють, що чималими місцями вона не тільки витоптана, а й заасфальтована.

Чого тільки не застосовували губителі нашої мови! І офіційно забороняли (указ Петра I, Валуєвський циркуляр, Емський указ, політика міжвоєнної Польщі і Румунії), і оголошували неіснуючою чи вигаданою німцями, і вважали діалектом російської чи, відповідно, польської мови, і тримали в мовних гетто, і оцінювали як «хлопську», «мужицьку», «колхозну» чи навіть «курдупельну», і підлаштовували її під іншу мову з метою прискорення їх злиття в ім'я світлого майбутнього всього людства, і прославляли її «небувалий розквіт» завдяки дружнім впливам, – а вона таки живе. «Не вмирає душа наша!» Не вмирає. Тому що не в той бік дмуть вітри історії, не туди спрямована дія об'єктивних законів розвитку людства. Поступ суспільства забезпечується всебічним розвитком його членів, поступ людства – розвитком націй і народностей.

Однак суспільні закони діють не самі собою, а через вчинки людей. Майбутнє належить тим, хто здатний усвідомити об'єктивний хід історії й організувати відповідно до нього свою діяльність. Це стосується як окремих людей чи їх груп, так і націй загалом.

Боротьба за українську мову, що в останні роки існування СРСР набула масового характеру й одержала організаційне оформлення у вигляді Товариства української мови ім. Тараса Шевченка (ТУМ, згодом – «Просвіта»), та продовжується і нині, породжена не тільки дією внутрішніх, національних, процесів, а є виявом загальносвітових тенденцій.

До праці на ниві рідної мови приступили сотні тисяч людей, згуртованих ідеєю національного відродження. Однак, попри все бажання прислужитися справі української мови, не кожен знає, де і як докласти своїх зусиль. Свідома боротьба, цілеспрямована праця потребують знань, які були б надійним фундаментом для цієї діяльності і живили віру в її доцільність.

Метою пропонованих тез є ознайомлення широкого кола читачів, передусім членів «Просвіти», лекторів і слухачів університетів українознавства, студентів, школярів з основами мовного світогляду, з різноманітними питаннями, що виникають на мовному ґрунті в суспільстві, зі значенням рідної мови в життєдіяльності народу й окремої людини.

Автори свідомо обрали форму тез, щоб у стислому, концентрованому вигляді охопити якомога більше важливих для життя нації та її відродження мовних проблем і окреслити їх суть.

Сказано ж бо: «Пізнайте істину – і вона визволить вас».

I ЛІНГВОЦИД

Прикметно, що чисельність росіян за останнє століття зросла втричі, зокрема й за рахунок асиміляції (1897 року було 55 млн, 1959 року – 114 млн, 1989 року – 145 млн), тоді як українців залишилося майже стільки, скільки було. (...). За століття частка українського населення в країні (Росії – СРСР. – Авт.) зменшилася майже наполовину. Не згадую вже часів Переяславської угоди, коли українців було значно більше, ніж росіян.

В. Радчук

...На Україні навіть доходило до того, що під загрозою була українська мова – велика мова великого народу.

М. Горбачов

Як же так сталося, що до багатовікового катування української мови, бажання вбити її Соляженицін залишився цинічно-байдужим, навіть більше – схильним видати культурно-духовний геноцид за короточасний курйоз?

П. Кононенко

1. Лінгвоцид (лат. *lingua* – мова, *caedo* – вбиваю) – це свідоме, цілеспрямоване нищення певної мови як головної ознаки етносу – народності, нації. Лінгвоцид

спрямований насамперед проти писемної форми мовлення. Остаточною метою лінгвоциду є не геноцид, тобто фізичне винищення певного народу, а етноцид – ліквідація цього народу як окремої культурно-історичної спільноти, винародовлення й асиміляція етносу.

2. Лінгвоцид є передумовою масової денационалізації та манкуртизації: без нього неможлива втрата народом історичної пам'яті, етнічного імунітету, національної самототожності, а без цього, своєю чергою, не може відбутися асиміляція – поглинання одного народу іншим. Ось чому поневолювачі ніколи не забували про потребу нищення мови поневолених народів.

3. Лінгвоцид відбувався і відбувається фактично в усіх поліетнічних утвореннях, багатонаціональних державах, де стикаються інтереси панівного і поневолених народів. Форми лінгвоциду можуть бути жорстокими чи поміркованими, відвертими чи закамфльованими, однак це не міняє ні суті, ні остаточної мети лінгвоциду.

У Стародавній Індії носії неарійських мов не мали надії вибратись із нижчих каст; у Китаї, щоб обійняти хоч найнижчу посаду, треба було скласти іспит з ієрогліфічного письма, і хто не знав китайської мови, не мав у житті найменших шансів.

В окупованій іспанськими фашистами Каталонії один із перших заходів режиму Франко стосувався каталанської мови. Було заборонено викладати цю мову в школах і вишах, публікувати нею газети, журнали і книги, правити Службу Божу, листуватись, розмовляти в робочий час, називати каталанськими іменами, вживати рідні географічні назви, у тому числі слово Каталонія.

4. У науковому світі вважали, що каталанська мова – найбільш значна із європейських мов, яка не є офіцій-

ною мовою незалежної держави. Українську ж мову, носіїв якої більше, ніж носіїв усіх мов Іспанії (кастильської, галісійської, каталанської, баскської), за давньою звичкою чи з кон'юнктурних міркувань до уваги не брали.

5. Лінгвоцид щодо української мови має довгу історію, сторінки якої рясніють підступом, погордою, нахабством, лицемірством поневолювачів та щедро політі сльозами і кров'ю їхньої жертви – нашого народу. Торкнемося лише окремих сторін та епізодів цієї історії.

Лінгвоцид через заборону мови чужою державою (Церквою)

- 1690 р. Собор Російської Православної Церкви засудив «кієвскія новыя книги» С. Полоцького, П. Могили, К. Ставровецького, І. Гаятовського, Л. Барановича, А. Радивиловського та інших, наклавши на них «проклятво и анафему, не точію сугубо и трегубо, но и многубо».
- 1720 р. Указ Петра I про заборону друкувати в Малоросії будь-які книги, крім церковних, які потрібно «для повного узгодження з великоросійськими, з такими ж церковними книгами справляти..., щоб жодної відмінності і окремого наріччя в них не було».
- 1763 р. Указ про заборону викладання українською мовою в Києво-Могилянській академії.
- 1769 р. Заборона Синоду Російської Православної Церкви на друкування та використання українського «Букваря».
- 1784 р. Переведення викладання у Києво-Могилянській академії на російську мову.

- 1786 р. Київський митрополит С. Миславський наказав, аби в усіх церквах дяки та священники читали молитви і правила службу Божу «голосомъ, свойственнымъ російському наречію». Те ж саме було заведено і в школах України.
- 1789 р. Розпорядження Едукаційної комісії Польського сейму про закриття руських (українських) церковних шкіл та усунення з усіх інших шкіл руської (української) мови.
- 1808 р. Закриття Руського інституту Львівського університету, на двох факультетах якого (філософському і богословському) низку предметів викладали українською мовою.
- 1817 р. Постанова про викладання в школах Західної України лише польською мовою.
- 1862 р. Закриття в підросійській Україні українських недільних шкіл – безоплатних, для навчання дорослих.
- 1863 р. Циркуляр міністра внутрішніх справ П. Валуєва про заборону видавати підручники, літературу для народного читання та книжки релігійного змісту українською мовою, якої «не было, нетъ и быть не можетъ». Того ж року заборонено ввіз і поширення в російській імперії львівської газети «Мета».
- 1864 р. Статут про початкову школу: навчання має провадитись лише російською мовою.
- 1876 р. Указ Олександра II (Емський указ) про заборону ввозу в імперію будь-яких книжок і брошур «малоросійським наріччям», заборону друкування оригінальних творів і перекладів, крім історичних документів та творів художньої літератури, в яких, однак, «не допускати жод-

них відхилень від загальноновизнаного російсько-го правопису». Були заборонені також сценічні вистави й читання та друкування текстів до нот українською мовою.

Емський указ, як і чимало інших, був таємним. Очевидно, відали обрусителі, що творять, і боялися розголосу. Прийняття таємних указів, «з одного боку, було протизаконним і злочинним, а з іншого – таємністю громадяни позбавлялися можливості оскаржень» (С. Шелухин).

Москвофіли Галичини привітали указ 1876 року про заборону української мови. Було за що: Росія взялася таємно субсидувати москвофільську газету «Слово» – «для протиставлення в Галичині українофільському напрямку ідей» (В. Міяковський).

Москвофілів використовували для боротьби з українством у Галичині і польські шовіністи. Так, М. Здзеховський закликав «порозумітися з українцями-русософілами для того, щоб задушити український дух, який не дає спокою галицьким полякам».

- 1881 р. Заборона викладання у народних школах та виголошення церковних проповідей українською мовою. М. Костомаров у статті «Мало-русское слово» (Вестник Европы, – 1881. – № 1) писав, що з заборонаю церковних проповідей українською мовою «скрізь між малоросами поширюється відчуженість до церкви... якое вороже ставлення до духовенства». Народ прагне сприймати святе у рідних йому, природних формах.
- 1884 р. Заборона українських театральних вистав у всіх губерніях Малоросії.
- 1892 р. Заборона перекладати твори з російської мови на українську.